СУЧАСНІ КОМЕМОРАТИВНІ ПРАКТИКИ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ІЗ ЗАТОПЛЕНИХ СІЛ (КИЇВСЬКА, ХМЕЛЬНИЦЬКА, ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТІ)

Артур Тургенев

У статті на матеріалі усноісторичних спогадів, записаних автором у 2012–2019 рр. та опублікованих у відповідних виданнях, присвячених затопленим селам, проаналізовано типові фрагменти оповідей про примусове переселення із зони затоплення, а саме розповіді про щорічні зустрічі переселенців одного села, колишніх односельців. Метою статті є опис і характеристика сучасних комеморативних заходів мешканців, які були переселені із зони затоплення внаслідок будівництва ГЕС. Наукова новизна полягає у введенні в науковий дискурс маловідомого матеріалу про нові форми сучасної обрядової культури українців. У дослідженні використано типологічний, структурно-функціональний методи та метод польових досліджень. Сьогодні найбільш поширеною соціальною формою збереження культурної пам’яті про затоплені села є зустрічі переселенців. Ця практика розпочалася у 2000-х рр. і триває до сьогодні. Описано акціональний та предметний ряд цих меморіальних практик, а саме: спільне трапезування, виконання гімну села, фотографування. Висновки. Сучасні комеморативні заходи для вшанування пам’яті про затоплені села – явище досить нове в українській традиційній культурі. Завдяки повторюваності та наявності схожого історичного досвіду зустрічі колишніх односельців у різних регіонах України, де відбувалося затоплення, мають такі спільні риси: ініціатива походить від самих учасників заходів; зустрічі відбуваються поблизу затопленого населеного пункту й включають елементи, мета яких – створити врочисту атмосферу; декларована мета заходів – збереження пам’яті втраченого села. Оповіді про зустрічі односельців-переселенців мають такі риси: акцент на добровільності заходів й активності його учасників; наголос на масовості зустрічей; згадка про урочистість події, її важливе суспільне значення.

Ключові слова: усна історія, примусове переселення, затоплене село, комеморація, Дніпро.

В Україні в довоєнний і післявоєнний час активно відбувалося спорудження гідроелектростанцій на Дніпрі, а в 1980-х рр. була збудована ГЕС на Дністрі. Для роботи цих споруд необхідні штучні водойми, тому було затоплено багато прирічкових сіл, а їхні мешканці примусово

переселені в інші місця проживання. Тривалий час це примусове переселення обходили мовчанкою. Увага дослідників із різних галузей знань була зосереджена на користі, яку принесе спорудження дамби, а про втрати не йшлося. Нині інформація про затоплені села, спогади про них лунають на щорічних або періодичних зустрічах переселенців. Практику цих зібрань було запроваджено на початку 2000-х рр.

Мета статті – проаналізувати особливості цих зустрічей на матеріалі записаних інтерв'ю, а також на матеріалах, опублікованих у книжкових та інтернет-виданнях про затоплені села. Це перше в українській фольклористиці дослідження зазначених комеморативних практик, здійснене на матеріалі усноісторичних оповідей про переселення.

Розповіді про зустрічі вихідців із затоплених сіл активно побутують і в постійних фольклоризованих мотивах у спогадах людей, і під час громадських комеморативних практик. Ці процеси набули активності десь від початку 2000-х рр. і тривають до сьогодні, а історія затоплених сіл увійшла в офіційну меморіальну культуру тих країв, де колись відбулося переселення і затоплення.

Ці спостереження підтверджують спогади респондентів. Ось фрагмент інтерв'ю, записаного в м. Переяслав із Ревегою Василем Микитовичем, 1945 року народження, що з'явився на світ у нині неіснуючому с. Комарівка, працював адвокатом у юридичних структурах: Займатися вплотну Комарівкою ми стали, коли вже діти почали працювати в музеї [Національний історико-культурний заповідник «Переяслав». – І. К-Ф.]. – /– Як ви можете розказати про цю історію. Як зараз: якось відновлюється пам'ять? Бо, я так розумію, що тривалий час про ці села нічого не було./ – Взагалі забули, що вони й були. Ніхто ніде не згадував. Почали згадувати з боку Іващенка [Іващенко Віталій Павлович, голова громадської організації «Старий Дніпро» – І. К-Ф.] (РВМ) . Тобто тривалий час після переселення села ця подія не була в активному громадському дискурсі, про неї говорили хіба що в межах родини.

Що сприяло активізації комеморативних практик, звідки виникла потреба меморіалізації історії затоплених сіл, чому ще недавно забутий колективний досвід постав на порядку денному колишніх односельців? Дослідниця колективної пам'яті Аляйда Ассман доходить висновку, що для таких процесів необхідно, щоб «сформувалося меморіальне співтовариство, яке не лише пов'язує із певною подією свої специфічні проблеми і чіткий публічний заклик, а й здатне надати своєму заклику

узагальнену форму з її інституціональним усталенням» . Представники державної влади, які ініціювали спорудження ГЕС і затоплення територій, свого часу не були зацікавлені в широкому розголосі певної інформації, у приверненні уваги до знищення сіл, господарських угідь, історичних пам'яток. На виникнення такої ініціативи довелося чекати аж до початку 2000-х рр.

На нашу думку, аналізовані процеси доцільно розглядати в контексті змін у галузі меморіальної культури Європи. Так, «від 1980-х років виникають більш відкриті форми репрезентації історії, які стирають, здавалося б, очевидну різницю як між фактами і вигадкою, так і між історією та пам'яттю. Новим тут виявляється те, що індивідуальний досвід теж отримує визнання як можливість для розуміння емоційних та інших не менш важливих вимірів історії» . Усноісторичні наративи зафіксували такі найпоширеніші форми комеморації досвіду переселення:

- зустрічі колишніх односельців;
- видання книг про затоплені села;
- ініціатива зі створення музею затоплених сіл.

У цій студії зупинимося на першому пункті переліку.

В усних спогадах про примусове переселення із зон затоплення, записаних автором у різних регіонах України впродовж останніх років (2014–2019), типовим повторюваним фрагментом є розповідь про щорічні зустрічі переселенців одного села, колишніх односельців: Пару років назад було 30 років, як переселення було. То тут в долині вони, самі люди зібралися, приглашали тих людей, котрі були по других селах. І вони приїжджали сюда. А з Бакоти чоловік, вже він живе у Хмельницькому, він директор оркестру. І він звідти привіз своїх музикантів. Наші люди зібралися, варили уху, пригощали тих людей. То там було так багато людей, дуже багато! Тут Тарас (Горбняк), так як він вже на роботі, приглашеніє, ну, пригласітєльні откритки порозсилав, і ті люди з других сіл попріїжджали сюда. То їм і музика грала, і столи гарні такі. Потому, вже після столу, бо я була тоди, після столу приплив той корабль, великий такий. І там жінки повбиралися в сорочки вишиті, сіли на той корабель, і він зробив круг. Набрали квіток багато і кидали ті квітки так, де хто жив. Співали пісні (ДТО); Зустріч в нас була односельців. /– Коли?/ – А 30 років як пройшло. Родина. Зустрічаємся всі на Маковея (плаче) (РНА); Перший раз ми в парку зустрілися. Там є два столи такі великі, там в шашки грають, в шахмати. Ми там розіклалися, з музикою: гармошка, бубон. /– І то було

якраз на Зелені свята?/ – Да, на Зелену неділю. Сиділи, згадували, плакали, співали, танцювали. /– А скільки людей прийшло?/ – Тоді десь десятків три. В нас в цьому году, навєрно, було більше трьох десятків людей (РВМ); Є відомості, що вже в [19]90-х роках це усталена така традиція, можливо, якісь села приєдналися пізніше, але в цілому сім наших лівобережних придніпровських сіл і три з правого берега, які входили в Переяслав-Хмельницький район наш під час затоплення, наприклад, Зарубинці, село таке, то ті мешканці збираються в тих місцях, де їх найбільше зараз проживає. І в них є актив громадський. У кожному селі є своя специфіка, звичайно, але, як правило, це раніше правобережні села, то люди навідували їх, навіть перепливаючи катером, наймали там транспорт, і по воді (НТЮ); Ми ото 16-ий рік будем зустрічатись. Зустрічаємся ми на вокзалі. З'їжджаються односельці. Хто приїхав – тут на вокзалі зустріли, заказуємо автобус і їдем на берег моря. Там у нас єсть місце, де ми зустрічаємося. Там накриваєм столи, варим юшку і все остальне (ГСІ); Ми первий год зачали зустрічаться в 2004 році. Ми зустрілися у кахве. У Переяславі, там було кахве. Ну, нам не понравилося кахве, і ми рішили: оце перву суботу серпня давай зустрічаться коло Дніпра. І ми оце тепер у Григорія Петровича, це його син, арендуємо. Звозим туди столи, там уже за столами сидимо (ППІ); Ми собіраємося кажний рік. Раньше собіралися, до двохтисячних років, первого травня, поки був транспорт – їздили туди, на свою землю, а тепер ми збираємося тільки в Зарубинцях, ой… Циблях. В Циблях – в останню суботу червня (ССФ).